

FIKRETA JELIĆ-BUTIĆ

O okolnostima proglašenja Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941.*

Uloga Nezavisne Države Hrvatske u razbijanju Kraljevine Jugoslavije u prvom se redu vidi u samom njenom proglašenju 10. travnja 1941. godine. Zbog toga su događaji, koji su neposredno prethodili tom proglašenju, poglavito predmet pažnje ovog priloga. Riječ je, zapravo, o veoma kratkom ali zaokruženom razdoblju, od 27. ožujka, tj. od državnog udara u Beogradu, do 10. travnja, tj. do proglašenja NDH koje je u ime ustaškog poglavnika Ante Pavelića izvršio predstavnik malobrojne ustaške skupine Slavko Kvaternik proglasom na zagrebačkoj radio-stanici, u času kada su njemačke trupe ulazile u grad. Upravo su u tim danima Pavelić i ustaše — koji su sebe smatrali političkim pokretom — prvi puta u svom postojanju došli u prvi red političkog interesa i fašističke Italije i Trećeg Reicha u zajedničkoj akciji — u napadu na Jugoslaviju.

Već od prvog dogovora Hitlera i Mussolinija o napadu na Jugoslaviju, 27. ožujka, tj. poslije vijesti o iznenadnim događajima u Beogradu, u tom je planu bila namijenjena određena uloga Paveliću i ustašama. U vezi s tim treba, međutim, odmah istaći da je tada bila riječ o angažiranju Pavelića u sklopu plana samog Mussolinija, od kojega je za to i potekla inicijativa. Bila je to zapravo logična posljedica dotadašnje ekspanzionističke politike Italije prema Jugoslaviji. Tada se, zbog razvoja događaja, i pitanje Pavelića određenije postavljalo. Mussolinijeva izjava u pismu Hitleru, 28. ožujka, da treba računati s Pavelićem kao predstavnikom »separatističkih tendencija kod Hrvata«,¹ nedvojbeno je ukazivala na dva važna momenta. Mussolini je u težnji da Italija zauzme što čvršće pozicije na području Jugoslavije ozbiljno računao s angažiranjem Pavelića, kao svog eksponenta, pomoću kojega bi mogao maksimalno realizirati ekspanzionistički plan u odnosu na Hrvatsku, a na koji je Pavelić pristao. S druge strane, kod Mussolinija su već bile prisutne određene sumnje i bojazni da talijanski interesi ne budu potisnuti od Nijemaca u tom prostoru, koji je prema načelnom sporazumu ulazio u talijansku interesnu sferu.² Ukazivanjem na

* Ovaj prilog sadržava tekst referata pročitanog na međunarodnom znanstvenom skupu »Ustanak u Jugoslaviji 1941. i Evropa«, što ga je u studenom 1971. organizirala u Beogradu Srpska akademija nauka i umetnosti. Tekst je uglavnom neizmijenjen, osim naslova, a i dodane su mu ovom prigodom osnovne bilješke.

¹ Tajna pisma Hitler-Mussolini (1940—1943), prir. B. Krizman, Zagreb 1953, 50.

² Opširnije o problemima njemačko-talijanskih odnosa i suprotnosti na Balkanu usp.: V. Kljaković, Njemačko-italijanske nesuglasice oko Jugoslavije 1941—1943 godine, *Ju-slovenska revija za međunarodno pravo*, 2/1961, 283—292; B. Krizman, Odnosi Jugoslavije s Njemačkom i Italijom 1937—41, *Historijski zbornik*, XVII, 1964, 227—257; F. Catalano, Fašistička spoljna politika prema Balkanu 1939—1940. godine, zbornik: Prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, Bihać 1966, 99—108; E. Kalbe, Stav njemačkih fašističkih okupacionih vlasti prema jugoslavenskom narodno-oslobodilačkom pokretu 1942/43. godine, na i. mj., 247—255.

potrebu angažiranja Pavelića, Mussolini je davao do znanja da Italija ima konkretna rješenja za svoju politiku u Jugoslaviji, nakon njenog razbijanja, pa je, prema tome, bio spreman da se najneposrednije angažira u predstojećem ratu.

Paveliću je odmah dano do znanja da će mu Talijani omogućiti da s ustašama iz Italije dođe u Zagreb i preuzme vlast.³ U vezi s tim je za Italiju bilo svakako najznačajnije pitanje teritorijalnih dobitaka na račun hrvatskih zemalja. Osnovno je pitanje bilo pripojenje Dalmacije, koje je Mussolini posebno isticao. Sam je Pavelić više naglašavao uspostavu talijansko-hrvatske personalne unije, kao najpogodnijeg puta da se zadovolje teritorijalne pretenzije Mussolinija na Dalmaciju. Suočen i sam s mogućnošću da bi u dogledno vrijeme mogao doći na vlast, Pavelić je ovaj put pitanje Dalmacije postavljao u širi okvir rješavanja odnosa buduće ustaške države s Italijom, ne izjašnjavajući se otvoreno za njeno pripojenje Italiji.⁴ Međutim, to nije ni najmanje značilo da on ukazuje na to da na Dalmaciju ima isključivo pravo Hrvatska. Svoj je stav objašnjavao Mussoliniju kao bojazan da bi otvoreni pristanak na pripojenje Dalmacije Italiji izazvao negodovanje i njegovih vlastitih pristaša, a to bi bila ozbiljna opasnost za njegov dolazak i učvršćenje na vlasti. Prema tome, uspostava čvršćih veza između ustaške države i Italije bila bi jamstvo da se Pavelić učvrsti na vlasti, a uz to bi stvorila pogodnije mogućnosti za suzbijanje bilo kakvog otpora talijanskom prisvojenju Dalmacije.

Po svemu sudeći, za razliku od Talijana, Nijemci nisu u početku imali jasan i određen plan u pogledu Hrvatske. Zbog toga su samo zastupali načelo da treba podržati separatističke tendencije u Hrvatskoj. To je bilo istaknuto i u poznatom Hitlerovu »Planu 25« o napadu na Jugoslaviju, a također i u smjernicama za njemačku propagandu protiv Jugoslavije. U njima je težište na potrebi propagande u Jugoslaviji »da njemačka vojska ne dolazi kao neprijatelj Hrvatima, Bosancima i Makedoncima«, nego kao njihov osloboditelj od velikosrpske diktature.⁵ Vidljivo je, dakle, bilo da su Nijemci posljednjih dana ožujka najozbiljnije računali s vlastitim utjecajem na porast političke napetosti u Jugoslaviji podjarivanjem ekstremnih nacionalističkih strasti.

Dakako, interes je Berlina za političku situaciju u Hrvatskoj osjetno porastao odmah nakon 27. ožujka. U prvom momentu bilo je to uglavnom ispitivanje situacije, tj. ponašanja pojedinih političkih čimbenika u Zagrebu, a zatim je uslijedila neposrednija akcija. U tom je pogledu glavna pažnja posvećena držanju vodstva Hrvatske seljačke stranke na čelu s Mačekom. Međutim, na osnovi izvještaja njemačkog generalnog konzula u Zagrebu može se sa sigurnošću zaključiti da je Berlin već u početku bio

³ O sastanku Mussolinija i Pavelića usp.: *B. Krizman*, Svjedočanstva o drugom svjetskom ratu, Zagreb 1952, 38 i d.; *Isti*, Hitlerov »Plan 25« protiv Jugoslavije, Zagreb 1953, 91 i d.; *Isti*, Pavelićev dolazak u Zagreb 1941. godine, *Zbornik* Historijskog instituta Slavonije, Sl. Brod, br. 1, 1963, 152 i d.

⁴ Karakteristično je o tom i sjećanje E. D. Kvaternika o razgovoru Mussolini-Pavelić. Usp. *B. Krizman*, Pavelićev dolazak u Zagreb, n. dj., 153.

⁵ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zbornik dokumenata NOR-a), II, 2, 472 i d.; *B. Krizman*, Hitlerov »Plan 25«, n. dj.; *F. Čulinović*, Dokumenti o Jugoslaviji, historijat od osnutka zajedničke države do danas, Zagreb 1968, 367.

upoznat ne samo s držanjem vodstva HSS-a, nego i s inicijativom ustaške skupine oko S. Kvaternika. S te je strane, naime, već došao prijedlog da njemačke trupe uđu u Hrvatsku da bi »zaštitile hrvatsko stanovništvo«. ⁶ Međutim, u daljnjoj akciji pažnja Nijemaca bila je dalje usredotočena na Mačeka. Berlin je za to imao važan razlog. Osnovni je cilj bio spriječiti Mačegov ulazak u Simovićevu vladu, jer bi to bio važan prilog opravdanju napada na Jugoslaviju, tj. mogao bi se motivirati i unutrašnjim tendencijama za njeno razbijanje. Prvenstveno u tom smislu treba i razumjeti instrukcije koje je njemačko ministarstvo vanjskih poslova davalo konzulatu u Zagrebu. Tako se u instrukciji Ribbentropa konzulu Freundtu, 31. ožujka, ističe da treba savjetovati Mačeku i »drugim hrvatskim vođama« da se »nipošto ne upuštaju u bilo kakvu suradnju sa sadašnjom beogradskom vladom«. ⁷ Tom se prilikom prvi put jasnije vidi i gledište Nijemaca na realizaciju ideje o samostalnoj Hrvatskoj. Ribentrop je istakao da Treći Reich u slučaju sloma Jugoslavije »predviđa samostalnu Hrvatsku u okviru novog evropskog poretka«. ⁸ Iz svega toga može se nedvosmisleno zaključiti da je ta akcija Berlina imala dvije bitne značajke: 1. isključiva pažnja usmjerena je na vodstvo HSS-a i Mačeka s ciljem da se odvrate od sporazuma sa Simovićevom vladom; 2. ideja o stvaranju »samostalne Hrvatske« bila je usko povezana s prethodnim momentom, a to znači s računanjem na Mačeka.

Bez sumnje je više momenata utjecalo na to da je Berlin sve veću pažnju poklanjao i proustaškim snagama. Neizvjesnost i sumnje u uspjeh pregovora s Mačekom, koje su postojale već od početka, mogle su donekle biti razlog za obraćanje pažnje na druge faktore kako se čitava akcija ne bi dovela u pitanje. Na jačanje te pažnje utjecali su i određeni koraci koje su poduzimali sami ustaše. Prema nekim podacima i ustaše su vršili pritisak na Mačeka da ne uđe u Simovićevu vladu. ⁹ Ne smije se mimoći ni to da su akcije, koje je preko pojedinih svojih predstavnika vodio Berlin u Zagrebu, išle u određenom smislu dvostrukim kolosijekom. Naime, osnovna se pažnja doista koncentrirala do 3. travnja na Mačeka, ali ni u kojem slučaju nije umanjivan i interes za desničarske proustaške snage. One su, uostalom, i same nudile suradnju, pa su Nijemci već i zbog toga vodili računa o njima. Prema tome, Berlin je doista i mogao iz izvještaja o situaciji u Zagrebu, kojima ga njegovi predstavnici upoznavaju s konstelacijom političkih snaga, dobivati donekle i nejasan dojam o pravom stanju. ¹⁰ Među-

⁶ Vojnoistorijski institut, Beograd (dalje: VII), MF Bonn 2, sn 157—158. Usp. i L. Hory-M. Broszat, *Der kroatische Ustascha-Staat 1941—1945*, Stuttgart 1964, 44; B. Krizman, *Pavelićev dolazak u Zagreb*, n. dj., 155—156.

⁷ L. Hory - M. Broszat, *Der kroatische Ustascha-Staat*, n. dj., 45.

⁸ Isto.

⁹ Lj. Boban, *Sporazum Cvetković—Maček*, Beograd 1965, 374—375.

¹⁰ Tako L. Hory - M. Broszat, *Der kroatische Ustascha-Staat*, n. dj., 45, ističu da su različite njemačke obavještajne službe »podnosile različite izvještaje, pa je i to pridonijelo da se njemačka vlada nije mogla odlučiti da li da se osloni na Mačeka ili na radikalne hrvatske nacionaliste«. Prema istim autorima, šef Aussenpolitisches Amtes der NSDAP A. Rosenberg i Malletke »opredijelili su se za Mačeka«, dok je Ribbentrop, »možda i zbog toga što se Mussolini zalagao za Pavelićeve separatiste, pomišljao i na savez s radikalnijim grupama«. Prema navodima Waltera Hagena u njegovoj knjizi: *Die Geheime Front*, Linz—Wien 1950, 231, Ribbentrop je »odlučio da svoga čovjeka uputi drugim hrvatskim ličnostima — ustašama«, tada kada je »saznao da je Rosen-

tim, na osnovi toga se ne može izvući pouzdan zaključak je li se Berlin kolebao u pitanju na koga se treba osloniti, tj. na Mačeka ili na proustašku skupinu. Ispitivanje položaja i reagiranja obiju strana bez sumnje su od prvog trenutka zaokupljali Nijemce. Međutim, sama akcija za uspostavljanje dodira s jednom i drugom stranom nije imala podjednako značenje. Prvenstvo je ipak dano Mačeku, i to je bit njemačke akcije do 3. travnja, tj. do Mačeka odlaska u Beograd i ulaska u Simovićevu vladu, kada se zapravo završava prva etapa. U etapi koja je slijedila proustaška skupina dolazi u prvi red interesa Nijemaca.

Ulazeći nakon 3. travnja u određeni pregovore s proustaškim snagama, Nijemci su u svakom slučaju imali već dovoljno jasnu sliku o njima. Podaci, koje su u prethodnoj etapi dobivali o ustašama u Zagrebu, kada je glavna pažnja poklanjana Mačeku, bez sumnje su utjecali na to da se povećava interes za njih kao za faktor na koji treba eventualno računati. S porastom sumnji u uspjeh sporazuma s Mačekom, sve je više rastao i taj interes. O tome dovoljno svjedoči analiza ustaške skupine i njenih političkih gledišta u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova.¹¹ Uz to kao zanimljivu činjenicu treba istaći da je i Pavelićev memorandum »Die kroatische Frage«, koji je napisao u jesen 1936, i namijenio ga njemačkim političkim krugovima, tek u toj situaciji, upravo na početku travnja, zainteresirao to ministarstvo.¹² Iz tih podataka proizlazi zaključak da je naglo porastao interes za ustašku organizaciju u cjelini, tj. ne samo za skupinu u Zagrebu, nego i za samog Pavelića.

Treba također istaći da se ustaška skupina u zemlji u tim danima, koji su neposredno prethodili slomu Jugoslavije, uključuje u djelatnost pete kolone. Već od samog početka god. 1941. ustašku propagandu osobito obilježava parola protiv obrane zemlje u slučaju napada na Jugoslaviju. Ulecima, koji su u to vrijeme raspačavani, odvrća se hrvatski narod od obrane zemlje s obrazloženjem da ne prolijeva »svoju krv za srpske interese«.¹³ Kada se govori o akciji ustaša u Zagrebu, u razdoblju poslije 27. ožujka, u prvom redu treba poći od toga da se ona zapravo svodila na rad nekoliko pojedinaca i da je akcija te skupine bila po opsegu ograničena. S jedne strane, neki njeni poznatiji članovi bili su neko vrijeme internirani, a s druge, neki su se pojedinci pasivizirali očekujući razvoj događaja i ne

bergov opunomoćenik upućen Mačeku (. . .)« (Prema citatu u R. Brčića, Okupacioni sistemi u Bosni i Hercegovini 1941. godine, *Vojnoistorijski glasnik* (dalje: VIG), 1/1970). Bez sumnje je taj moment rivalstva bio prisutan i u ovom slučaju, ali mu se ne može pridati odlučno značenje.

¹¹ Usp. L. Hory - M. Broszat, *Der kroatische Ustascha-Staat*, n. dj., 49.

¹² Taj je Pavelićev memorandum dostavljen Ministarstvu vanjskih poslova prije 6 IV, što potvrđuje jedna bilješka datirana toga dana u kojoj se konstatira primitak memoranduma (Isto, 28).

Prema nekim podacima u to je vrijeme prešao iz Budimpešte u Berlin Branko Benzon, jedan od istaknutijih ustaških emigranata. Zadaća mu je bila da u Njemačkoj organizira ustašku propagandu protiv Jugoslavije. Od njemačkih vlasti dobio je na raspolaganje emisionu radio-stanicu, koja je radila pod imenom »Velebit« u Berlinu (Arhiv SUP-a SRH, istražni materijali I. Perčevića).

Prema podacima koje donosi S. Simić, Tuđinske kombinacije oko NDH, Titograd 1958, 29, a za koje ne navodi izvore, radio-stanica »Velebit« služila je za propagandu većoj ustaškoj grupi: A. Artuković, B. Benzon, N. Rušinović, V. Rieger, I. Perčević i dr.

¹³ F. Jelić - Butić, Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941, *Casopis za suvremenu povijest*, I—II/1969, 89.

želeći se osobno izlagati bilo kakvim opasnostima. Prema tome, ustaška skupina nije bila kadra poduzeti neku širu akciju kojom bi se odlučnije nametnula, što je bio dokaz njene nesumnjive slabosti. Ona je zbog svega toga svoj interes za sudjelovanje u predstojećim zbivanjima ograničila prvenstveno na kontakte pojedinaca s njemačkom stranom, uglavnom posredstvom Generalnog konzulata.¹⁴ Osnovni stav koji su ustaše pri tome zastupali bilo je zagovaranje ulaska njemačke vojske u Hrvatsku pod čijom zaštitom bi i oni stupili u akciju.

Prenoseći od 3. travnja težište svoje akcije na ustaše, njemački su predstavnici u Zagrebu nastojali da joj dadu privid šire podrške. Određeni korak u tom pravcu bila je i izrada rezolucije u čijem se tekstu na početku ističe da je donesena »na sastanku velikog dijela narodnih zastupnika i predstavnika vlade Banovine Hrvatske, predstavnika hrvatskih kulturnih i privrednih institucija, zastupnika svih slojeva naroda iz svih historijskih hrvatskih krajeva bez razlike stranačke pripadnosti, održanom u Zagrebu, 31. ožujka (...)«.¹⁵ Već iz te formulacije vidi se da je to zapravo falsifikat. Njome se nastojalo izraziti postojanje široke i jedinstvene političke akcije, koju su inicirali ustaše i njemački predstavnici. U daljnjem tekstu rezolucije navodi se da hrvatski narod, nakon puča u Beogradu, »ne može više vjerovati da mu je u Jugoslaviji moguć miran život, nacionalno širenje i razvitak«, te »da kod srpskog naroda postoji čvrsta volja, da Jugoslavija uđe u rat protiv Njemačke, dok hrvatski narod želi mir i suradnju s njemačkim narodom«. Kako se jasno vidi, rezolucija nedvojbeno pokazuje da je riječ o separatističkoj akciji ustaške skupine zajedno s grupom desno orijentiranih pripadnika HSS-a. Postavlja se, prema tome, pitanje, kakav je cilj imala ta rezolucija? Treba odmah poći od toga da je ta rezolucija bila neposredni rezultat suradnje tih grupa s njemačkim predstavnicima. To znači da je zapravo bila njihova zajednička akcija u situaciji kada se s ustašama pregovara kao s glavnim eksponentima. Bez sumnje su obje strane imale svoje interese u toj akciji. Kad nisu uspjeli pridobiti Mačeka za proglašenje hrvatske države, što bi im davalo širu osnovicu za njihovu akciju, Nijemci su i drugoj akciji, koju su organizirali s malobrojnom ustaškom skupinom, nastojali da dadu šire političko značenje. Da bi našli što uvjerljivije motive za potrebu napada na Jugoslaviju i njeno razbijanje, Nijemci su težili da rezolucijom prikažu separatističku akciju ustaša i desno orijentiranih pripadnika HSS-a kao izraz širega političkog raspoloženja u Hrvatskoj. Kao takva, rezolucija je bila predviđena za objavljivanje u njemačkoj štampi, tj. da posluži kao opravdanje neposredno uoči napada na Jugoslaviju. Bilo je dakle jasno da ustaše nisu bili kadri samostalno poduzeti ozbiljniju akciju radi zauzimanja vlasti. Međutim, oni su spomenutom akcijom ipak ostvarili određeni cilj, a to je da

¹⁴ Da je Generalni konzulat u Zagrebu imao važnu ulogu u akcijama Nijemaca za pripremu napada na Jugoslaviju, pokazuje i to što je bio izuzet u naredbi Berlina od 3. IV, po kojoj su se trebali zatvoriti svi njemački konzulati u Jugoslaviji, a njihov personal napustiti jugoslavenski teritorij (*B. Krizman*, Odnosi Jugoslavije s Njemačkom i Italijom, n. dj., 250).

¹⁵ *B. Krizman*, Odnosi Jugoslavije s Njemačkom i Italijom, n. dj., 254—255. Krizman donosi prijevod rezolucije u cjelini, te se ovdje prema njemu donose citati.

su se i formalno uključili u pripreme Nijemaca za napad na Jugoslaviju, i tako postali u danima koji su slijedili njihov izravni eksponent.¹⁶ Ipak, napad Njemačke i Italije na Jugoslaviju, koji je počeo 6. travnja bombardiranjem Beograda i prijelazom vojnih snaga tih sila preko jugoslavenskih granica, nije mogao imati i odlučnijeg utjecaja na jačanje ustaške akcije. U samom Zagrebu, gdje je bila usredotočena dotadašnja zakulisna politička akcija vodećih ustaša, nije bilo znakova o njenom prijelazu u djelatnost širih razmjera. Ustaše su se sklonili od opasnosti mogućih represivnih mjera vlasti i tako zapravo čekali jedinu priliku koja bi im omogućila poduzimanje javne akcije. To je bilo čekanje dolaska njemačkih trupa pod čijim bi se okriljem moglo izvršiti proglašenje »samostalne hrvatske države«.¹⁷

Situacija u Zagrebu 10. travnja imala je u pogledu akcije ustaša i njemačkog predstavnika Veesenmayera nekoliko bitnih obilježja. Veesenmayer u tim danima rata nije više imao preciznijih uputa iz Berlina, koji daljnji korak treba poduzeti, pa je sve bilo prepušteno njegovoj samoinicijativi.

¹⁶ Politika potpune ovisnosti o Hitleru i Mussoliniju došla je od samog početka do punog izražaja u propagandi ustaša. Obilježavala ju je u prvom redu teza o oslobođenju hrvatskog naroda pod zaštitom Trećeg Reicha i fašističke Italije. Tako je A. Pavelić u govoru noću 5/6. IV, u kojem poziva hrvatski narod na ustanak, isticao da će Njemačka i Italija proglasiti samostalnu Hrvatsku. »Naša je pobjeda osigurana — ističe Pavelić — naše je oslobođenje gotova stvar. Hrvatski ustaški pokret stavio se ne od danas, nego već od deset godina uz bok naših prijatelja, uz bok velikog talijanskog i njemačkog naroda i zato danas silne i ogromne vojske velikih vođa velikih naroda Mussolinija i Hitlera, kojima se više nitko oduprijeti ne može, stoje na našu obranu, te zajamčuju naše oslobođenje, našu pobjedu, našu slobodu i našu Nezavisnu Državu Hrvatsku na cijelom hrvatskom povijesnom i neprekinutom narodnom području« (*M. Bzik, Ustaška pobjeda, Zagreb 1942, 70*).

Ta je teza u različitim oblicima ponavljana i kasnije, a posebno je naglašavana neposredno poslije nastanka NDH. Pavelić je »odmah stupio u red naprednih novih nacionalnih snaga Europe — ističe se u komentaru *Hrvatskog naroda*, 15. IV 1941 —, predvođenih od dva velika Europejca i naša prijatelja: Führera velikog savezničkog njemačkog naroda Adolfa Hitlera i Ducea velike talijanske nacije Benita Mussolinija, koji je bio najveći zaštitnik našega Poglavnika«. Jedna je od prvih javnih izjava A. Pavelića — objavljena u *Hrvatskom narodu*, 19. IV 1941 — upravo zahvalnost Mussoliniju: »Znao sam (...) da treba poći drugim putevima, tražiti druge metode, da se ostvari konačni cilj potpunog oslobođenja Hrvatske. Otišao sam u tuđinu bez naročitih priprema i bez ikakvih garancija. U tuđem, vanjskom svijetu našao sam jednog čovjeka, koji mi je otvorio vrata svoje kuće, koji je imao razumijevanja za Hrvatsku i njene potrebe. Benito Mussolini prvi nas je pomagao u oslobodilačkoj borbi. Postavio sam sebi cilj ostvarenje potpuno nezavisne Države Hrvatske, suzbijajući krv krvlju, glavu za glavu.« Odnos prema Trećem Reichu izražen je tih dana u članku: »Naša riječ zahvale i odanosti«, u povodu rođendana A. Hitlera, ovim riječima: »Oslobođeni hrvatski narod stoji spreman, da sve svoje moralne i fizičke snage stavi u izgradnju Hrvatske i u suradnju za dovršenje djela preporoda i obnove Evrope i svijeta. Učinit ćemo sve što možemo. Nastojat ćemo, a i pokazat ćemo se dostojni zajednice evropskih naroda, koja se stvara na ruševinama Versaillesa, na eliminiranju anglosaske dominacije u svijetu, i na uklanjanju kapitalističkog sistema« (*Hrvatski narod*, 20. IV 1941).

¹⁷ Dakako, ne smije se ispustiti iz vida i postojanje određene ustaške akcije nakon 6. travnja izvan Zagreba, tj. u pojedinim krajevima i mjestima Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Međutim, ovdje se u prvom redu posvećuje pažnja onoj sastavnici ustaške djelatnosti, koja je bila karakteristična za neposredne dodire samoga ustaškog vodstva i odgovarajućih faktora Njemačke i Italije oko pitanja proglašenja ustaške države. A ta akcija vodila se isključivo u Zagrebu. Ustaška akcija izvan Zagreba privlači pažnju u prvom redu u vezi s konkretnim ustaškim koracima zauzimanja vlasti u pojedinim područjima.

Međutim, cilj njegove akcije bio je jasan: proglašenje »samostalne hrvatske države«, koji bi čin bio jedan od motiva za razbijanje Jugoslavije.¹⁸ Što se tiče pitanja, uz pomoć i u ime kojih snaga treba izvršiti proglašenje, također nije više bilo dilema. Kombinacija s ustašama bilo je definitivno rješenje. Međutim, u tim se momentima nije mogla gubiti iz vida i eventualna mogućnost da i sam Maček poduzme neki korak. U trenutku, dakle, kada su njemačke trupe bile na pragu Zagreba, Veesenmayer je imao jasan plan. S jedne strane, trebalo je zajedno s ustašama pripremiti sam čin proglašenja »samostalne hrvatske države«, a s druge dobiti i određeniju podršku Mačeka za takav korak. Veesenmayerova akcija u toku 10. travnja svela se na ulaganje napora u tom pravcu. Njemu je, kao emisaru Berlina, bez sumnje bilo osobito stalo do toga da pravovremeno provede tu akciju, kako njemačka vojska ne bi pri dolasku naišla na neizvjesnu situaciju. Svakako, Veesenmayeru je bio osnovni zadatak u tom času da privoli Mačeka na davanje spomenute podrške. To je ujedno bilo važno pitanje i za same ustaše, jer bi njegovo rješavanje otklonilo nesigurnost o mogućnosti njihova dolaska na vlast, koja je još uvijek postojala.¹⁹ Maček nije pružio otpor davanju podrške, pa je, po svoj prilici, bojazan i ustaša i Veesenmayera bila veća nego što su i sami pretpostavljali. Tako je Veesenmayer uspio da pripremi formalno proglašenje »hrvatske države«, neposredno pred ulazak njemačke vojske u Zagreb.²⁰ Svakako je i skori dolazak njemačkih trupa uvelike utjecao na čin formalnog proglašenja. Po osnovnim obilježjima Kvaternikov proglas od 10. travnja treba u prvom redu shvatiti kao početni čin stvaranja NDH. Pri tome treba ukazati na značenje okolnosti u kojima je došlo do toga čina. Naime, formalno je proglašenje NDH bilo samo nominalno ustaška akcija, jer su u njoj bili isključivo ovisni o Nijemcima. To u isto vrijeme znači da je proglašenje NDH bilo u sklopu njemačkog plana razbijanja Jugoslavije. U samom tekstu proglasa to je nedvojbeno istaknuto riječima da je »volja našeg saveznika« bila bitan faktor proglašenja »nezavisne Hrvatske Države«.

¹⁸ Već od samog dolaska Veesenmayera u Zagreb pripremano je bacanje letaka u Hrvatskoj, prvenstveno nad Zagrebom, pomoću njemačkih aviona. Tekst letaka pripremljen je u njemačkom konzulatu u Zagrebu. O tome usp. B. Krizman, Odnosi Jugoslavije s Njemačkom i Italijom, n. dj., 250. Međutim, do te akcije, koju je Veesenmayer očekivao, nije došlo.

¹⁹ U izvještaju 11. IV Veesenmayer navodi ovo: »10. aprila u podne doprle su do mene prve pouzdane vijesti o prodiranju njemačkih trupa, zbog čega sam se odlučio da smjesta samostalno postupim. U 15 h bio je nov sastanak s Kvaternikom, na kojem sam mu saopćio da je sada nastao čas i da sam odlučio potražiti Mačeka da ga potaknem na odstupanje. Kvaternik je zbog toga bio veoma sretan jer je ta tačka bila njegova najveća briga, kojoj se on nije osjećao potpuno dorastao« (Citirano prema: F. Tuđman, Okupacija i revolucija, Zagreb 1963, 74. Usp. i B. Krizman, Odnosi Jugoslavije s Njemačkom i Italijom, n. dj., 256—257).

²⁰ U spomenutom izvještaju Veesenmayer nastavlja: »Od 15 h 30 do 16 sati raspravljali smo Maček i ja, i to je nakon izvjesne borbe dovelo do rezultata, te se on izjavio pripravnim odstupiti i Kvaterniku lično predati upravnu vlast. Maček mi je dao časnu riječ da će provesti tu odluku. Ja sam se odmah uputio Kvaterniku, saopćio mu taj rezultat što je izazvalo silno oduševljenje vodstva nacionalista, i odmah ga odveo Mačeku. Ondje je bila formulirana i od Mačeka potpisana izjava o odstupanju i o predaji vlasti Kvaterniku. Originalni tekst nalazi se u mojim rukama« (Isto).

U tom smislu treba ocjenjivati i ulogu samoga ustaškog pokreta, koja je u Kvaternikovu proglasu također istaknuta kao jedan od bitnih faktora u stvaranju NDH. Ustaški se pokret ovdje prvenstveno pojavljuje kao faktor kojemu su sile Osovine namijenile određenu zadaću u svojim kombinacijama razbijanja Jugoslavije. Sasvim sporedna je u tom pogledu bila njegova vlastita akcija, jer ona sama po sebi nije imala odlučnijeg utjecaja. Ustaše su prvenstveno težili za dolaskom na vlast, što se s razvojem događaja podudaralo sa spomenutim ciljevima Njemačke i Italije. Zbog toga i formulacija u Kvaternikovu proglasu o odlučnoj ulozi ustaškog pokreta u stvaranju NDH ima prvenstveno propagandni smisao. Svakako, jedan je od bitnih momenata u vezi s razumijevanjem proglašenja NDH bilo isticanje Pavelićeva imena u Kvaternikovu proglasu. U njemu se, naime, naglašava da je osnivanje NDH, uz ostalo, rezultat »velike požrtvovnosti našeg poglavnika dra Ante Pavelića«, a sam Kvaternik za sebe navodi da preuzima vlast »kao opunomoćenik Poglavnika«. Sama po sebi takva formulacija ne može da izazove neku posebnu nedoumicu, jer je posrijedi težnja ustaša da se takva akcija ne odvoja od Pavelićeva imena. Problem koji, međutim, ostaje otvoren jest u tome što su ne samo formalni čin proglašenja NDH nego i pripreme za njega bili rezultat takvog razvoja događaja na koje sam Pavelić nije imao nikakva utjecaja. Prema tome, i sam čin proglašenja NDH u ime Pavelića izvršen je zapravo mimo njega samog. Potreba objašnjavanja tog problema nameće se zbog nekoliko momenata o kojima treba voditi računa. U prvom redu, pripreme koje su se vršile u Zagrebu za proglašenje NDH bile su isključivo djelo Nijemaca i grupe ustaša s Kvaternikom na čelu. Italija u njima nije imala utjecaja. Uz to, u spomenutim događajima nisu postojale nikakve čvrste veze između Kvaternikove grupe i Pavelića. Upravo u tome i jest bit problema. Nalazeći se izvan akcija koje su se vodile u Zagrebu, Pavelić zapravo nije bio siguran hoće li se računati s njim. U sličnoj neizvjesnosti mogao je biti i sam Mussolini, koji je uoči napada na Jugoslaviju bio načisto s tim da angažiranjem Pavelića treba zadovoljiti interese Italije u Jugoslaviji. Bez obzira na to što se sve okolnosti u vezi s tim ne mogu zasad objasniti, bitno je da je NDH proglašena u ime Pavelića, a to zapravo znači na zadovoljstvo i njemačke i talijanske i ustaške strane. U izvještaju Ribbentropu, 11. travnja, u kojemu govori o proglašenju NDH, Veessenmayer uopće ne spominje Pavelićovo ime, na osnovu čega se može zaključiti da to pitanje nije smatrao diskutabilnim. U svakom slučaju, proglašenje NDH u ime Pavelića umanjilo je s druge strane i moguću neizvjesnost kod Mussolinija. Pogotovu je to bilo značajno za samog Pavelića koji se također nalazio u velikoj neizvjesnosti. Prema tome, bez obzira na različite okolnosti i pojedine momente, može se zaključiti da je ustaški pokret, bar nominalno, bio kao cjelina prisutan u spomenutim akcijama oko proglašenja NDH. Paveliću i ustašama emigrantima, čija je glavnina bila u Italiji, formalno je omogućen put u zemlju.

U zaključku ovog priloga potrebno je ukazati na ove momente:

a) Proglašenje NDH, 10. travnja 1941, bilo je jedan od neposrednih ishoda kratkotrajnog rata sila Osovine protiv Kraljevine Jugoslavije. Prema tome, upravo su ti vanjski faktori odigrali glavnu ulogu u ostvarenju tog čina.

b) Motivacija za taj čin nađena je u podršci separatističkim tendencijama u Hrvatskoj, kojih je nosilac bila malobrojna ustaška skupina. Ona je, dakle, predstavljala unutrašnji faktor koji je bio prisutan u proglašenju NDH.

c) S obzirom na svoju snagu i utjecaj, ustaški je pokret, uzimajući ga u cjelini, bio u odnosu na druge snage, najmanje značajan u dotadašnjem političkom razvoju Hrvatske. Zbog toga je i shvatljivo da je 10. travnja mogao doći na vlast samo zahvaljujući Trećem Reichu i fašističkoj Italiji, koje su u njemu gledale isključivo vlastitog eksponenta.

d) Kada se govori o držanju Mačeka i vodstva HSS-a, treba istaći da je ono najjasnije došlo do izražaja u Mačekovoj izjavi od 10. travnja, kojom je dana javna podrška proglašenju NDH. Poziv hrvatskom narodu »da se novoj vlasti pokorava«, te svim pristašama HSS-a koji su se nalazili na različitim položajima u upravnom aparatu »da iskreno surađuju« s novim režimom, bio je bez sumnje očigledni znak potpunog političkog sloma stranke. Taktika pasivnosti njenog vodstva značit će zapravo više podršku politici nacionalne izdaje ustaša, nego ravnodušno mirenje s nastalim stanjem.

e) Svi ti momenti nedvojbeno ukazuju na to da su se politički interesi ustaša mogli poistovjetiti samo s interesima okupacionih sila. U isto vrijeme, to je bio očigledan dokaz da oni nisu bili izraz težnji hrvatskog naroda za svoje nacionalno oslobođenje. Njegov se etnički teritorij našao pod ustaškim režimom i okupacionim sistemom. Borbu za nacionalno oslobođenje trebalo je tek povesti.

SUMMARY

In this article the author has paid special attention to the study of developments which preceeded the proclamation of the Independent State of Croatia (NDH) on 10 April 1941. This is the period which started on 27 March, with the *coup d'état* in Belgrade. Although it was a short period, it was crowded with important events fundamental for understanding the subject with which this article deals.

The proclamation of NDH on 10 April 1941 was one of the direct consequences of the short war between the Axis powers and the Kingdom of Yugoslavia. Thus outside factors played the chief role in the realization of that act. The proclamation, however, was motivated by support extended to those advocating separatist tendencies in Croatia, the innumerable Ustaši. They were the inside factor present in the proclamation of NDH. According to its strength and influence, the Ustaši movement, regarded as a whole and in comparison to other forces, had until then been the least important for the political development in Croatia. Thus it is understandable that it could have come to power on 10 April only thanks to the Third Reich and Fascist Italy. These powers, on the other hand, regarded the Ustaši exclusively as their own exponent.

The behaviour of Maček and the leadership of the Croat Peasant Party (*Hrvatska seljačka stranka* — HSS) can best be seen in Maček's declaration on 10 April, in which he publicaly supported the proclamation of the NDH. His call for the Croatian people

to »submit to the new authorities«, and for all the followers of the HSS, who held varied positions in the administration, to »co-operate sincerely« with the new regime, was without doubt an obvious sign of the party's complete political breakdown. The passive tactics of its leadership were in fact to mean more support to the Ustaši policy of national betrayal, than an apathetic coming to terms with existing conditions.

All these events clearly show that the political interests of the Ustaši could be equated only with the interests of the occupational forces. On the other hand, this is an obvious proof that the Ustaši did not express the aspirations of the Croatian people for national liberation. Croatia's ethnic territory was now under the Ustaši regime and an occupational system. The fight for national liberation had still to be fought.